УДК 74:738.1(477)»19–20»
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-10

Андрій КОТЛЯРЧУК,
orcid.org/0009-0001-9944-9996
аспірант кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва
(Київ, Україна) andriykiev@i.ua

ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОРОСТЕНСЬКОГО ФАРФОРУ У КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА СЕРЕДИНИ 1960-Х РР.

Статтю присвячено творчості художників Коростенського фарфорового заводу 1960-х рр. на тлі певних процесів розбудови, доустаткування, модернізації підприємства, що відбувалися від часів Хрущовської відлиги і за кілька років вплинули на розширення асортименту виробів. Враховуючи, що під час Другої Світової війни підприємство зазнало суттєвих ушкоджень на у післявоєнне десятиліття потребувало системної реконструкції, то заходи з оновлення матеріально-технічної бази заводу було заплановано. Проєкт реалізовано упродовж середини 1960-х рр., про що збереглися записи у матеріалах ЦДАВОВ України. Нові виробничі потужності дозволили після 1968 року суттєво оновити цикл фабрикації (зокрема склад рецептури маси), та, відповідно, асортимент продукції підприємства. Спеціалізація останнього на виробах столового сегменту посуду у час, коли важливим напрямком розвитку був експорт продукції до Європи, Далекого Сходу й Американського континенту (Ліван, Великобританія, Італія, Японія, Канада, США), позначилася на збільшенні продукування виробів, густо прикрашених золотом. Щодо використання останнього виробничники мусили спиратися на відповідну інструкцію №352 Міністерства фінансів СРСР від 27 жовтня 1961 р., та регулярно звітувати за використані грами, знімати аурум з бою та браку, здійснювати верифікацію наявності залишків, надходжень і витрат. Специфіка виготовлення експортної лінії Коростенського фарфорового заводу упродовж 1960-х років співвідноситься із запитами в Канаду, Великобританію, Японію на скульптуру (у вказаний час провідними майстрами підприємства з її фабрикації були Ангеліна Жданова, подружжя Валентини і Миколи Трегубових). Питома вага виробів припадала на статуетки «Українка» та «Сорочинський ярмарок». Натомість до Лівану постачався столовий посуд і декоративні настінні тарілки «Півень», кількість цієї продукції порівняно із запитами на експорт скульптури була набагато більшою.

Ключові слова: *фарфор, рисунок, декор, Україна, XX століття, Коростенський фарфоровий завод, композиція, стиль, мистецтво, художня культура.*

Andriy KOTLYARCHUK,
orcid.org/0009-0001-9944-9996
Postgraduate student at the Department of Art Criticism
National Academy of Leading Personnel of Culture and Art
(Kyiv, Ukraine) andriykiev@i.ua

TECHNICAL AND TECHNOLOGICAL FEATURES OF KOROSTEN PORCELAIN IN THE CONTEXT OF THE MODERNIZATION OF PRODUCTION IN THE MID-1960S

The article is devoted to the creativity of the artists of the Korosten Porcelain Factory in the 1960s against the background of certain processes of development, additional equipment, modernization of the enterprise, which took place since the Khrushchev Thaw and in a few years influenced the expansion of the range of products. Considering that during the Second World War the enterprise suffered significant damage and in the post-war decade required systematic reconstruction, measures to update the material and technical base of the factory were planned. The project was implemented during the mid-1960s, as records of which have been preserved in the materials of the Central State Committee for the Production of Porcelain and Ceramics of Ukraine. New production facilities allowed after 1968 to significantly update the manufacturing cycle (in particular, the composition of the mass recipe), and, accordingly, the range of products of the enterprise. The latter's specialization in tableware products at a time when an important direction of development was the export of products to Europe, the Far East and the American continent (Lebanon, Great Britain, Italy, Japan, Canada), affected the increase in the production of products densely decorated with gold. Regarding the use of the latter, manufacturers had to rely on the relevant instruction No. 352 of the USSR Ministry of Finance dated October 27, 1961, and regularly report on the grams used, remove it from the battle and defect, verify the presence of residues, receipts and expenses. The specifics of the production of the export line of the Korosten Porcelain Factory during the 1960s correlates with requests to Canada, USA, Great Britain, Japan for sculpture (at the specified time, the leading masters of the enterprise for its fabrication were Angelina Zhdanova, the spouses Valentina and Nikolai

Tregubov). The bulk of the products were the figurines "Ukrainka" and "Sorochynskyi Yarmarok." In turn, tableware and decorative wall plates "Piven" were supplied to Lebanon, the quantity of these products was much larger than the requests for export of sculpture.

Key words: *porcelain, drawing, decor, Ukraine, 20th century, Korosten Porcelain Factory, composition, style, art, artistic culture.*

Постановка проблеми. Питання асортименту окремих виробництв фарфору України середини XX століття, зокрема часів «відлиги» і нарощування технічних можливостей, мало досліджені в українському мистецтвознавчому просторі. Так, особливої уваги потребує розбудова й доустаткування Коростенського фарфорового заводу 1960-х рр., специфіка яких досі не стала предметом окремого наукового дослідження, не дивлячись на наявність деяких матеріалів з означеної теми у низці столичних архівів.

Аналіз досліджень і публікацій. Лев Долинський розпочав вивчення спадку Коростенського фарфорового заводу з клейм означеного підприємства в контексті розвитку галузі (Долинський, 1963: 114).

У книзі О. Школьної 2011 р. «Фарфор-фаянс України XX століття» на С. 316–328 згадана творчість провідних майстрів вказаного підприємства 1960-х рр. у контексті асортименту виробництва, тематики оформлення фабрикату, формотворення продукції (Школьна, 2011: 316–328). Науковиця також присвятила Коростенському фарфоровому заводу розділ своєї монографії «Фарфор-фаянс України XX століття: інфраструктура галузі, промислова та економічна політика, організаційно-творчі процеси. Книга 2. Частина 1. Додатки. Історія виробництв. Таблиці. Реєстр імен провідних майстрів галузі», де на с. 120 вказала інформацію, що з кінця1950-х й протягом 1960-х рр. тут почали випускати скульптуру малих форм, котра раніше не була представлена на цьому підприємстві (Школьна, 2013: 112–122).

Надалі авторка поглиблювала цей напрямок дослідження в окремих монографіних статтях, присвячених персоналіям провідних художників Валентини та Миколи Трегубових, Ангеліни Жданової, Вартана Нарікяна тощо (Школьна, Буйгашева, 2022: 131–142).

Деякі імена і традиції підприємства О. Школьна також згадувала у зв'язку з його розбудовою від середини XX століття у публікації «Коростенський фарфоровий завод як національний бренд в історії мистецтва, науки і техніки України» (Школьна, 2014: 355–358).

Також цю проблематику намагалася розвивати О. Корусь у своїй кандидатській дисертації «Фарфорова пластика України кінця XIX – початку XXI століття (тенденції, художні особливості, митці)» (Корусь, 2019: 1–267). Однак, крім неконкретної назви роботи (бо пластикою називають форми кшталту бублика, які ще не стали скульптурою, але вже не є пласкими), в розділі про Коростень авторка дивує непрофесійними визначеннями штибу «легендарно-історичний жанр» (Корусь, 2019: 176), «пробка» замість «корок», «академічний реалізм 1950-х рр.» (Корусь, 2019: 178) тощо.

Також у виданні товарознавця Л. Карпінської-Романюк 2023 р. «Український фарфор XX століття Коростенського фарфорового заводу» представлені фото творів окремих художників підприємства 1960-х рр., раніше приховані з музею підприємства за директорства С. Саранова (Карпінська-Романюк, 2023: 1–280).

Але крім даних, вказаних у перелічених публікаціях, суттєва частина інформації про підприємство 1960-х рр. лишилася у київському архіві ЦДАВОВ України (Центральний, 1965–1966: арк. 1–162; Центральний, спр. 75, 1967: арк. 4–5; Центральний, спр. 92, 1967: арк. 140; Центральний, 1968: арк. 4, 12, 74; Центральний, 1969: арк. 6, 37; Центральний, 1968: арк. 11).

Виклад основного матеріалу дослідження. За матеріалами ЦДАВОВ України відомо, що Коростенський фарфоровий завод було докорінно реконструйовано упродовж 1964–1968 рр. У цей період часу було зведено новий виробничий корпус підприємства з трьома тунельними печами. Вжиті заходи посприяли поліпшенню якості фабрикату й організації виробництва творів на експорт. Зокрема, виходячи з оновлення рецептури маси, вдалося налагодити поставки готових виробів посудного та скульптурного сегментів до Великобританії, Італії, Канади та Лівану (Центральний, спр. 75, 1967: арк. 4–5).

Вибагливі споживачі означених країн, що мали перед очима бездоганні взірці стаффордширського, веджвудського фаянсу, кісткового фарфору Споуду, Мінтона, Давенпорту, Коалпорту, Дербі, Ворчестера, кераміки Фаенци, фарфору Каподімонте тощо, або орієнтувалися на давні тренди кераміки Кютах'я й Ізніку, радо милувалися продукцією з образами українок у національних строях і козаків.

Специфіка продукування нового фабрикату Коростеня у 1960-ті рр. полягала у новій техноло-

гії напівсухого пресування (Центральний, спр. 75, 1967: арк. 12).

Такої якості товару стало можливим досягти комплексним методам. Зокрема, закупівлі імпортного устаткування, постачання якого зафіксоване документами приходу на підприємство 1966 року. Відомо про шаровий млин КТМ 1-24 ЕМК-3200 (1 штука) та сушильну шафу К/ТВ В 719,5 (1 штука) з Німецької демократичної республіки, гідравлічні преси СВ-500-3 (2 штуки) з Чехословаччини, напівавтомат для формування тарілок К/ДТЕ Д з виробництва 500 тарілок на годину (1 штука) також з НДР. Специфікація на вказане обладнання у сукупності становила близько 43 тис. крб. (Центральний, 1965–1966: арк. 14).

У цей час Коростенський фарфоровий завод займав площу 6 га (Центральний, спр. 92, 1967: арк. 140). Столовий посуд тоді якісно декорувався золотом, норми використання якого чітко регламентувалися. З цього приводу головний художник підприємства В. Трегубова акцентувала увагу на різницю кількості його вжитку порівняно з Баранівським фарфоровим заводом, що спеціалізувався у вказаний відрізок часу на чайному посуді. На 1968 р. за нормативними вимогами треба було використовувати на Коростенському фарфоровому заводі не більше як 2,985 грами на 1000 штук виробів. Натомість реальне споживання цього дорогметалу фіксувалося на рівні 2,876 грама на розпис 1000 одиниць виробів. Потреба у співпраці із Зовнішторгом спричинила використання золота і в скульптурі, котру почали імпортувати навіть у США (Центральний, 1968: арк. 4, 12, 74).

Причому в цей час існували норми розходу не лише самого 12% рідкого золота, а й золотомістких фарб (зокрема пурпуру № 060), регламентовані новою інструкцією № 228 Міністерства фінансів СРСР від 8 липня 1967 р. Вжиток ауруму скоротився за вимогами до 2,935 грами на 1000 одиниць, а по факту намагалися вкластися у 2,8457 грам на 1000 штук виробів.

Економили в даний час і на паливі, впроваджуючи вжиток переробленого мазуту з відходів залізниці. На хвилі модернізації й доустаткування, ключовими творами скульптури виробництва, що постачалися за кордон до Англії, Італії, Канади, США, Японії були «Українка» (форма В. Трегубової, розпис А. Жданової) (рис. 1) й сюїта (багатофігурна композиція без спільного подіуму) «Сорочинський ярмарок» (форма В. Трегубової, розпис А. Жданової) (рис. 2) (Центральний, 1969: арк. 6, 11, 37).

Цікаво, що покращення продукції до 1970 р. спричинило зацікавлення фабрикатом підприємства одразу трьох профільних відомств: С/в (спеціальний відділ) різно-експорту, С/в зовніш-посилторгу, С/в новоекспорту, які, імовірніше за все, розпочали співпрацю із виробництвом від кінця

Рис. 1. Скульптура «Українка» («Український танець»). Автор форми В. Трегубова, автор розпису А. Жданова. Коростенський фарфоровий завод. Кінець 1950-х – початок 1960-х рр. Приватна зб. Фарфор, кобальт, розпис керамічними фарбами, позолота. Фото з: Школьна О., Буйгашева А. Життя і творчість Ангеліни Жданової – майстрині розпису фарфору другої половини XX століття. Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну. 2022. Т. 5. № 1. С. 136. http://demiurge.knukim.edu.ua/article/view/257488/254423

Рис. 2. Сюїта «Сорочинський ярмарок». Форма В. Трегубової, розпис А. Жданової. Коростенський фарфоровий завод. 1966 р. Приватна зб. Фарфор, кобальт, розпис керамічними фарбами, позолота. Фото з сайту: https://www.zhytomyr.travel/porcelyanova-spadshhina-trigubovix/

1960-х рр., одразу по запуску нових потужностей підприємства після реконструкції (Центральний, 1968: арк. 11).

Висновки. Отже, Коростенський фарфоровий завод від кінця 1950-х років розташовувався на великій території у 6 га. Під час Другої Світової війни він був суттєво пошкоджений та потребував реконструкції й модернізації. Останню провели упродовж 1964–1968 років, коли закупили потрібне обладнання з НДР та Чехословаччини, збудували новий цех на три тунельні пічки, обнулили рецептуру маси та розробили новий цикл фабрикації продукції, включно із оновленими параметрами випалу.

Заходи із реконструкції та переобладнання виробництва дали наприкінці 1960-х свої плоди. Фабрикат виходив білосніжний, було налагоджено випуск експортного посуду та скульптури, декорованої у тому числі позолотою і золотомістким кобальтом, пурпуром. Твори підприємства змогли постачати до Великобританії, Італії, Лівану, Японії, Канади, США, при чому особливою популярністю користувалася скульптура «Українка» (автор форми В. Трегубова, автор розпису А. Жданова), «Сорочинський ярмарок» (В. Трегубова). З-поміж столового посуду, затребуваного у Лівані, збереглися дані про тарілки «Півень».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Долинський Л. В. Старий український фарфор; відп. ред. А. Ф. Будзан. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. С. 114.
2. Карпінська-Романюк Л. Український фарфор XX століття Коростенського фарфорового заводу. Київ: Фамільна друкарня Huss, 2023. 280 с.: іл.
3. Корусь О. П. Фарфорова пластика України кінця XIX – початку XXI століття (тенденції, художні особливості, митці). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства. Київ. Національна Академія наук України. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. 2019. 267 с.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5187. Міністерство легкої промислеовості УРСР. Головне управління фарфоро-фаянсової промисловості. Оп. 1. Спр. 17. Акт від 24 грудня 1965 р. прийомки Коростенського фарфорового заводу у відомство Главку. 1965–1966 р. На 37 арк. Арк. 1–162.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5187. Міністерство легкої промислеовості УРСР. Головне управління фарфоро-фаянсової промисловості. Оп. 1. Спр. 75. Історичні довідки щодо розвитку підприємства станом на 1967 рік. 1967 р. На 37 арк. Арк. 4–5, 12.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5187. Міністерство легкої промисловості УРСР. Головне управління фарфоро-фаянсової промисловості. Оп. 1. Спр. 92. Звіт з основної діяльності Коростенського фарфорового заводу за 1967 рік. 1967 р. На 140 арк. Арк. 140.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5187. Міністерство легкої промисловості УРСР. Головне управління фарфоро-фаянсової промисловості. Оп. 1. Спр. 117. Звіт Коростенського фарфорового заводу з фінансово-господарчої діяльності. За 1968 рік. На 127 арк. Арк. 4, 12, 74.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5187. Міністерство легкої промисловості УРСР. Головне управління фарфоро-фаянсової промисловості. Оп. 1. Спр. 145. Звіт Коростенського фарфорового заводу з фінансово-господарчої діяльності. За 1969 рік. На 128 арк. Арк. 6, 37.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5187. Міністерство легкої промисловості УРСР. Головне управління фарфоро-фаянсової промисловості. Оп. 1. Спр. 167. Звіт Коростенського фарфорового заводу з фінансово-господарчої діяльності. За 1970 рік. На 128 арк. Арк. 11.
10. Школьна О., Буйгашева А. Життя і творчість Ангеліни Жданової – майстрині розпису фарфору другої половини XX століття. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну.* 2022. Т. 5. № 1. С. 131–142.
11. Школьна О. Коростенський фарфоровий завод як національний бренд в історії мистецтва, науки і техніки України. *Матеріали 13-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки»*. Київ: Центр пам'яткознавства і УТОПіК, 2014. С. 355–358.
12. Школьна О. Фарфор-фаянс України XX століття. Київ: Інтертехнологія, 2011. С. 316–328.
13. Школьна О. Фарфор-фаянс України XX століття: інфраструктура галузі, промислова та економічна політика, організаційно-творчі процеси. Книга 2. Частина 1. Додатки. Історія виробництв. Таблиці. Реєстр імен провідних майстрів галузі. Київ: День Печати, 2013. 400 с.: іл.

REFERENCES

1. Dolynskyi L. V. (1963). Staryi ukrainskyi farfor; vidp. red. A. F. Budzan [*Old Ukrainian Porcelain; ed. by A. F. Budzan*]. Kyiv: Vyd-vo AN URSR [*Publishing House of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR*]. P. 114. [in Ukrainian].
2. Karpinska-Romaniuk L. Ukrainskyi farfor XX stolittia Korostenskoho farforovoho zavodu [*Ukrainian porcelain of the 20th century from the Korosten Porcelain Factory*]. Kyiv: Familna drukarnia Huss, 2023. 280 p.: il. [in Ukrainian].
3. Korus O. P. (2019). Farforova plastyka Ukrainy kintsia XIX – pochatku XXI stolittia (tendentsii, khudozhni osoblyvosti, myttsi). Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata mystetstvoznavstva [*Porcelain Plastic Art of Ukraine of the Late 19th – Early 21st Century (Trends, Artistic Features, Artists). Dissertation for the Degree of Candidate of Arts*]. Kyiv: Natsionalna Akademiia nauk Ukrainy. Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnolohii im. M. T. Rylskoho [*National Academy of Sciences of Ukraine. M. T. Rylsky Institute of Art History, Folklore and Ethnology*]. 267 p. [in Ukrainian].

4. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. 5187. Ministerstvo lehkoi promysleovosti URSR. Holovne upravlinnia farforo-faiansovoi promyslovosti. Op. 1. Spr. 17. Akt vid 24 hrudnia 1965 r. pryiomky Korostenskoho farforovoho zavodu u vidomstvo Hlavku. 1965–1966 r. Na 37 ark. Ark. 1–162 *[Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine. F. 5187. Ministry of Light Industry of the Ukrainian SSR. Main Department of Porcelain and Faience Industry. Description 1. Case 17. Act of December 24, 1965 of acceptance of the Korosten Porcelain Factory into the Glavku department. 1965–1966. On 37 sheets. Sheets 1–162]* [in Ukrainian].

5. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. 5187. Ministerstvo lehkoi promysleovosti URSR. Holovne upravlinnia farforo-faiansovoi promyslovosti. Op. 1. Spr. 75. Istorychni dovidky shchodo rozvytku pidpryiemstva stanom na 1967 rik. 1967 r. Na 37 ark. Ark. 4–5. [*Fund 5187. Ministry of Light Industry of the Ukrainian SSR. Main Department of Porcelain and Faience Industry. Description 1. Case 75. Historical information on the development of the enterprise as of 1967. 1967. On 37 sheets. Sheets 4–5, 12*]. [in Ukrainian].

6. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. 5187. Ministerstvo lehkoi promyslovosti URSR. Holovne upravlinnia farforo-faiansovoi promyslovosti. Op. 1. Spr. 92. Zvit z osnovnoi diialnosti Korostenskoho farforovoho zavodu za 1967 rik. 1967 r. Na 140 ark. Ark. 140 *[Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine. F. 5187. Ministry of Light Industry of the Ukrainian SSR. Main Department of Porcelain and Faience Industry. Description 1. Case 92. Report on the main activities of the Korosten Porcelain Factory for 1967. 1967. On 140 sheets. Sheets 140].* [in Ukrainian].

7. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. 5187. Ministerstvo lehkoi promyslovosti URSR. Holovne upravlinnia farforo-faiansovoi promyslovosti. Op. 1. Spr. 117. Zvit Korostenskoho farforovoho zavodu z finansovo-hospodarchoi diialnosti. Za 1968 rik. Na 127 ark. Ark. 4, 12, 74 [*Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine. F. 5187. Ministry of Light Industry of the Ukrainian SSR. Main Department of Porcelain and Faience Industry. Description 1. Case 117. Report of the Korosten Porcelain Factory on financial and economic activities. For 1968. On 127 sheets. Sheets 4, 12, 74*]. [in Ukrainian].

8. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. 5187. Ministerstvo lehkoi promyslovosti URSR. Holovne upravlinnia farforo-faiansovoi promyslovosti. Op. 1. Spr. 145. Zvit Korostenskoho farforovoho zavodu z finansovo-hospodarchoi diialnosti. Za 1969 rik. Na 128 ark. Ark. 6, 37 [*Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine. F. 5187. Ministry of Light Industry of the Ukrainian SSR. Main Department of Porcelain and Faience Industry. Description 1. Case 145. Report of the Korosten Porcelain Factory on financial and economic activities. For 1969. On 128 sheets. Sheets 6, 37*] [in Ukrainian].

9. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. 5187. Ministerstvo lehkoi promyslovosti URSR. Holovne upravlinnia farforo-faiansovoi promyslovosti. Op. 1. Spr. 167. Zvit Korostenskoho farforovoho zavodu z finansovo-hospodarchoi diialnosti. Za 1970 rik. Na 128 ark. Ark. 11 [*Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine. Fund. 5187. Ministry of Light Industry of the Ukrainian SSR. Main Department of Porcelain and Faience Industry. Description 1. Case 167. Report of the Korosten Porcelain Factory on financial and economic activities. For 1970. On 128 sheets. Sheet 11*] [in Ukrainian].

10. Shkolna O. (2014). Korostenskyi farforovyi zavod yak natsionalnyi brend v istorii mystetstva, nauky i tekhniky Ukrainy. *Materialy 13-yi Vseukrainskoi naukovoi konferentsii «Aktualni pytannia istorii nauky i tekhniky»*. Kyiv: Tsentr pamiatkoznavstva i UTOPiK [*Korosten Porcelain Factory as a National Brand in the History of Art, Science and Technology of Ukraine. Materials of the 13th All-Ukrainian Scientific Conference «Current Issues in the History of Science and Technology». Kyiv: Center for Monument Studies and the Ukrainian Society for the Preservation of History and Culture*]. P. 355–358 [in Ukrainian].

11. Shkolna O., Buihasheva A. Zhyttia i tvorchist Anheliny Zhdanovoi – maistryni rozpysu farforu druhoi polovyny KhKh stolittia. Demiurh: idei, tekhnolohii, perspektyvy dyzainu *[Life and work of Angelina Zhdanova – a master of porcelain painting of the second half of the 20th century. Demiurge: ideas, technologies, design prospects]*. 2022. T. 5. №1. S. 131–142 *[Vol. 5. No. 1. pp. 131–142*].

12. Shkolna O. (2011). Farfor-faians Ukrainy XX stolittia [*Porcelain-faience of Ukraine of the 20th century*]. Kyiv: Intertekhnolohiia. P. 316–328 [in Ukrainian].

13. Shkolna O. (2013). Farfor-faians Ukrainy XX stolittia: infrastruktura haluzi, promyslova ta ekonomichna polityka, orhanizatsiino-tvorchi protsesy. Knyha 2. Chastyna 1. Dodatky. Istoriia vyrobnytstv. Tablytsi. Reiestr imen providnykh maistriv haluzi [*Porcelain and faience of Ukraine in the 20th century: industry infrastructure, industrial and economic policy, organizational and creative processes. Book 2. Part 1. Appendices. History of production. Tables. Register of names of leading masters of the industry*]. Kyiv: Den Pechaty. 400 p.: il. [in Ukrainian].